

SZEMLE

MATTHIAS BECHER (HG.)

DIE MITTELALTERLICHE THRONFOLGE IM EUROPÄISCHEN VERGLEICH

(Vorträge und Forschungen, Hrsg. vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, Bd. 84. Thorbecke Verlag, Ostfildern, 2017. 483. o. ISBN 978-3-7995-6884-5)

A jól ismert, Konstanzer Arbeitskreis többször magyar előadókát is vendégül látó konferenciasorozata 2013-ban választotta témájaként a trónutódlás kérdésének összehasonlító vizsgálatát Bizáncról Írorszáig. A kötet szerkesztője, Matthias Becher bevezetőjében joggal emelte ki, hogy egy ilyen nagy jelentőségű téma megérdemli, hogy időről-időre számba vegyék a legfrissebb eredményeket. A kötet szinte lefedi egész korabeli Európát, azokat az államokat is, amelyeket nem tárgyal külön tanulmány, s ezek közé tartozik Magyarország. A tanulmányok erőssége, hogy a szempontok sokszínűségét és változékonyágát tartják szem előtt, kerülve a prekoncepciókat. Valóban, a dinasztikus rokonság, a biológiai adottságok, a trónra való alkalmasság, a „designatio” (utód kijelölése még az apa életében), a hatalmasok konszenzusa, végrendeleti rendelkezés gyakorlata változó intenzitással érvényesült, így Franciaországban 1179-ig a társkirállyá emelés volt gyakorlatban, amit annál könnyebben lehetett megtenni, mert szinte példa nélküli módon 989 és 1328 között mindig rendelkezésre áll törvényes fiú utód.

Ralph-Johannes Lilie (*Erbkaisertum oder Wahlmonarchie? Zur Sicherung der Herrschaftsnachfolge in Byzanz*) az egész időszakot áttekintő, elegáns tanulmányban tekinti át a bizánci uralkodói gyakorlatot, amiben talán egy konstans elem volt: a koronázásnak Konstantinápolyban kellett megtörténnie. Az elsőszülöttség szinte kivétel nélkül érvényesült a 94 császár esetében, amit a (történelem során összesen 14) dinasztiahoz való valamiféle tartozás (kb. 60 esetben) vérségi úton vagy beházasodás révén jellemzett, 12 császár kivételével. Meghatározó volt az előd általi kiválasztás és koronázás, míg az „acclamatio” a nyilvánosság számára az isteni kiválasztottságot volt hivatva megjeleníteni egyfajta „consensus omnium”-ként (általános beleegyezésként). A császárok közül 31-en léptek örökösnek a trónra, 37-en trónkövetelőként (usurpatorként), ám 602 és 1204 közé esik a 37-ből 31 trónkövetelő. Az utóbbiak nehezebb helyzetben voltak, a trónkövetelőként trónra kerültek az átlagos 15 év helyett csak 11 évig uralkodtak.

Rudolf Schieffer (*Die Ausbreitung der Königssalbung im hochmittelalterlichen Europa*) a kötet talán legérdekesebb tanulmánya az ótestamentumi királyokig, Saulig és Dávidig visszavezethető egyházi, szentelt olajjal való felkenési gyakorlatot tekinti át. Általában érvényesnek tekinthető, hogy felkenés koronázás nélkül csak a kora középkorban fordult elő, koronázás felkenés nélkül azonban bárhol és bármikor. Meglepő módon Nagy Károly esetében nem említik, elsőként 844-ben, II. Lajos esetében igazolható. A Meroving időkben sem gyakorolták, s az újítás Írország, Róma vagy Hispánia felől egyaránt érkezhettek. Mindenesetre II. István pápa 754-ben St. Denis-ben Pippint és fiait felkenete. A királyavatási ordók tekintetében Reimsi Hinckmar jelentett fordulatot, aki vég-

érvényesen összekapcsolta a nyugati frank és francia gyakorlat számára a felkenést és koronázást. Keleti frank területen egészen I. Ottóig kellett várni (930, 936), de később is a szerző ezt az aktust I. Konrád és I. Henrik esetében biztosan kizárhatónak tartja. Szt. István esetében a „benedictio” kifejezést a legenda „crismali unctione”-val azonosan értelmezi. Érdekes módon nem vonja le a következtetést abból, hogy a magyar források szinte csak Salamonnal kapcsolatban említik a felkenést (két említés el is kerüli figyelmét). Ha olvasta volna Gerics József német nyelven is hozzáférhető írását, nyilván hosszabb bekezdést szentelt volna a legitim és idoneista magyarországi trónharcoknak és ideológiájuknak, a királyavatási ordók kérdésének.¹ Az első cseh királyi felkenésről 1086-ból azt is tudjuk, hogy azt a trieri érsek végezte. Általában érdekes, hogy ez a szempont alig kap szerepet a tanulmányban, pedig a szertartást végző érsek szerepe nem volt jelentéktelen, Csehországban ez a szerep 1228-tól a mainzi érsekké lett. Nyilván az első magyarországi koronázáskor is jelentősége volt annak, hogy létrehoztak egy hazai érsekséget. Meglehetősen röviden foglalja össze a pápaságnak a levestitúra harcok idején játszott szerepét, noha éppen akkor a világi uralkodókhoz való viszonyuk alapvetően változott meg, igaz, erről majd az utolsó tanulmányban lehet részletesen olvasni. A bizánci Latin császárságban nyugati hatásra honosodik meg a felkenés, miként a Nikaiai császárságban, s alkalmoszerűen a balkáni ortodox államokban, Szerbiában és Bulgáriában. Ugyanakkor Portugáliában teljesen idegen maradt a gyakorlat, miközben Skóciában hosszasan küzdöttek érte, amíg először 1331-ben pápai segítséggel elérték azt.

Brigitte Kasten (*Testamentarische Regelungen zur Integration der Königssöhne westeuropäischer Königsdynastien des Früh- und Hochmittelalters, bis ca. 1300*) úgy látja, hogy a XI. században azért nem születtek ilyen tárgyú végrendeletek, mert az elsőszülöttség elvét nemigen vonták kétségbe, míg számuk a XII–XIII. században nő meg látványosan. A 140 nyugat-európai végrendeletből 16 XII. századi, 67 pedig XIV. századi. A primogenitúra jogát ezek a későbbi dokumentumok sem vonták kétségbe, de egyházi hatásra jogilag pontosabbá váltak, a további testvéreknek járó területet és jövedelmeket, valamint a különféle egyházi intézményeknek juttatandó adományok részletesen felsorolva. A fiatalabb testvérek helyzete külön figyelmet érdemel, hiszen már a 817. évi „Ordinatio imperii” (birodalom felosztás) a legidősebb testvér, olykor hűbérúri fölérendeltséget biztosító jogait hangsúlyozta. Ezek a dokumentumok sosem magukban álltak, hanem az utódlásra vonatkozó rendelkezés az azt biztosító eskük, politikai hozzájárulás és támogatás rendszerében bizonyult csak hatékonynak, melyeket nagy nyilvánosságot biztosító gyűlések során nyilvánítottak ki.

Steffen Patzold (*Wie bereitet man sich auf einen Thronwechsel vor? Überlegungen zu einem wenig beachteten Text des 11. Jahrhunderts*) tanulmányában egyfelől az elbeszélő források értelmezésének korlátait foglalta össze, különösen a trónutódlások vonatkozásában, majd egy rendkívül érdekes forrásra hívta fel a figyelmet és adta közzé annak szövegét. Ebben a freisingi püspök 1024-ben, II. Konrád megválasztására egy olyan uralkodói listát állított össze, melyből kiderül, hogy az utódlásra a múltban milyen körülmények

¹ Gerics József: Über das Zeremoniell der ungarischen Königskrönung um die Mitte des 11. Jahrhunderts. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica*, 23. (1983) 3–16. o.

között került sor (birodalmi felosztások, gyermektelen halál stb.), nyilván, hogy a történeti összeállítás segítse a döntéshozókat.

Michaela Muylkens (*Rivalisierende Königsherrschaft als Form der Herrschaftsnachfolge*) a 15 német ellenkirály időszakából IV. Henrik uralkodását állítja elemzése középpontjába. Úgy látja, hogy a birodalom egyben tartásának igénye állt az ellenkirály állítás, illetve a lázadások megindításának hátterében. Különös figyelmet szentelt a magyar történelemhez is szorosan kapcsolódó Rheinfeldeni Rudolf alakjának, akinek megválasztása, vérszerinti utódlásának tiltása egyúttal a választásra kész német előkelők politikai igényeinek is világos kifejezése volt.

Alheydis Plassmann (*Herrschaftsnachfolge in England zwischen Erbschaft, Wahl und Aneignung, 1066–1216*) a sajátos angliai helyzetet mutatja be, ahol a vizsgált időszakban csak egyszer, kivételesen lépett a legidősebb fiú apja örökébe. Ennek ellenére a döntőnek bizonyuló tényezők együttese egy szilárd hatalomgyakorlást eredményezett, trónkövetelő egyszer sem tudta megbuktatni a hatalmon levőt. A számos tényező közül egyik sem tudott túlsúlyba kerülni, legyen az a leszármazás, a „designatio”, az előkelők, a pápa, a Normandia lévén érintett francia király vagy a kelta szomszédos államok támogatása. A koronázásnak feltételei is voltak, miként azt az első ízben I. Henrik esetében kiállított koronázási „hitlevél” mutatja. A koronázás mellett, ami változóan hosszú időszakon belül követte az előd halálát, a királyi kincstár kézhez vétele volt a legfontosabb konszolidáló momentum az új uralkodó számára. Az ünnepi koronázások kérdésére a kötetben belül itt találunk csak utalást, amire Oroszlánszívű Richárdnak a fogságból való visszatérte után, illetve Blois-i István szabadon bocsátása után került sor.

Klaus Herbers (*Herrschaftsnachfolge auf der Iberischen Halbinsel: Recht: Pragmatik – Symbolik*) figyelme elsősorban Asztúria, Kasztília VII–XII. századi időszakára terjed ki, természetesen visszatekintéssel a vizigót időszakra. A sokszor erőszakon alapuló vizigót gyakorlattal élesen szemben áll a 633-ban, Sevillai Izidor püspök elnöklete alatt elfogadott királyválasztási kódex, amit később is többször megerősítettek és kiegészítettek, például a kizárólagos gót, világi eredet és jogállás kikötésével, a „designatio” ellenzésével. A 711, majd 910 utáni asztúriai fejlemények Kasztília felemelkedését mutatták, Ovideo helyét León vette át (I. Ferdinándtól kezdve a San Isidoróban temetkeztek a királyok), s meghatározó szerepet kapott a navarrai hercegnőkkel való házasságok, a navarrai eredetűek megnövekedett szerepe. A folyamatban fordulatot hozott Toledo 1085. évi elfoglalása, s a vizigót metropolis ismételten uralkodói központtá tétele, a császári cím felvétele, ami az egész Hispánia feletti uralmat jelképezte.

Martin Kintzinger (*Kontingenzt und Konsens: die Regelung der Nachfolge auf dem Königsthron in Frankreich und im Deutschen Reich*) arra hívja fel a figyelmet, hogy a német, a XI. századtól formálódó választáson nyugvó rendszerrel szemben a francia egy dinasztikus örökösödési rendszert követte, miután a jelölt megszerezte a legfontosabb egyházi és világi tisztségviselők támogatását. Utal arra, hogy különösen a XII. század folyamán irányult komoly teoretikus érdeklődés az alkalmasság és vér szerinti öröklés kérdéseire. Ennek jele volt Johannes Saresberiensis híres *Policatrica*, mely a választás alatt az isteni kiválasztást, a vérszerinti leszármazást és a nép „acclamatio”-ját érti, de a hangsúlyt az első kettőre helyezve. Hasonlóképpen a „nép” választásával szemben az öröklés jogán való utódlást támogatta Aegidius Romanus is híres kézikönyvében. Andreas Büttner (*Dynastische Kontinuität im Wahlreich der Kurfürsten? Kandidatur und*

Thronfolge im Spätmittelalter) éppen azt bizonyítja, hogy a választási rendszer dacára a német birodalomban is a dinasztikus örökösödés vált a meghatározóvá, különösen a késő középkorban, elsőként a Luxemburgok, majd állandósulva a Habsburgok révén, feltéve, ha a szokásos előírt koronázásban részesültek, volt egy megfelelő életkorú fiúgyermekük, és megszerezték a választó fejedelmek támogatását. Addig is 919 és 1248/54 között a 17 királyból 15 a három nagy dinasztiából származott, 1440-ig trónra lépett 14 uralkodó pedig 8 dinasztiából.

Stefanie Dick (*Die römisch-deutsche Königin im spätmittelalterlichen Verfassungswandel*) megállapítja, hogy a királynék szerepe mindvégig jelentős maradt, annak ellenére, hogy súlyuk a német választó királyság megszilárdulásával érezhetően csökkent. A német királyok, III. Ottótól eltekintve mind házások voltak, még ha önálló szerepük a régenségen nem is terjedt túl, nem úgy, mint Nagy Lajos lányai esetében. Diplomáciai, tekintélyt növelő, kulturális jelentőségük azonban mindvégig megmaradt, azzal együtt, hogy a késő középkorban többségük a birodalmon belülről származott. Német földön 1273 és 1519 között 15 királynak 21 felesége volt, köztük azonban csak hatot koronáztak meg királynővé vagy császárnővé. Franciaországban pedig a XIV. századtól kezdve egyenesen kizárták a női trónutódlást, részben annak is köszönhetően, hogy II. Edvárd trónigényét Francia Izabella fiaként jelentette be.

Franz-Reiner Erkens (*Thronfolge und Herrschersakralität in England, Frankreich und im Reich während des späteren Mittelalters: Aspekte einer Korrelation*) rendkívül alapos és adatgazdag tanulmányban járja körül az uralkodói szentség kérdését. A középkori közfelfogás, nemkülönben az uralkodók felfogása szakralitásukban megingathatatlan volt, hitték, hogy a felkenés révén egy szentségben részesülnek, ami a koronázási ordókban is kifejeződött. III. Ince az invesztitúra küzdelmek idejének nézeteihez visszatérve 1204-ben egyértelműen relativizálta a felkenés egyházi súlyát úgy, hogy a krizma használatát a fejen a püspökszentelésre tartotta fenn, míg a királynak a karján csak a katekumenek olaja jutott. Ezzel szemben Franciaországban az égből kapott olajba vetett hit egészen a francia forradalomig töretlen maradt, 1230 körül a reimsi ordo rögzíti is, hogy ez a kiváltság az egész földön csak a francia királynak jutott (*solito inter universos reges*), amihez angol földön Szt. Becket Tamás olaja társult (IV. Henriktől kezdve), miként mindkét országban egészen az újkorig a királyok gyógyító szerepe is megmaradt. Hasonlóképpen a német birodalomban is a királyokat szentelt olajjal, krizmával kenték fel a fejükön, de az oltárra ültetés 1690-ig tartó szokása csak a XIV. század elejétől bizonyítható, akkor is a megválasztáshoz és nem a koronázáshoz kapcsolódóan. A felkenés a protestantizmus idején is megmaradt, az első porosz királykoronázáskor még éltek vele, a másodiknál azonban már nem. A tendencia azonban egyértelmű volt: a dinasztikus utódlás (*sanctissima prosapia*) Franciaországban már önmagában a családon belül örökletessé tette az uralkodói szentséget, amit a koronázás és felkenés csak megerősített, így utóbbi jelentősége csökkent. Ez a Stuartoktól kezdve korlátozottan Angliában is megfigyelhető, míg a birodalomban a Luxemburgok (IV. Károly) és Habsburgok ilyen irányú törekvése állítható az előbbiekkal párhuzamba.

A kötetet Florian Hartmann tartalmas zárógondolatai zárják, utalva arra, hogy tucatnyi tanulmány után is mennyi továbbgondolásra érdemes aspektusa maradt a trónutódlás problémakörének. A kötet erényei közé tartozik, hogy a témában született hatalmas mennyiségű szakirodalomban remek áttekintést kínál, számos kapcsolódási pontot mutatva a

magyar források és a hazai kutatások bekapcsolására, amiből a kötetben leginkább Bak János és Klaniczay Gábor munkáinak az ismerete csillan meg. A tanulságok alapján, itt utalva Bagi Dániel megvédett disszertációjára is, nemcsak az ország-felosztások, hanem a hazai trónöröklés gyakorlatának a megírása is izgalmas feladatként vár a medievistákra.

SÜLI ATTILA

Veszprémy László

KÉT HÁROMSZÉKI KORMÁNYBIZTOS A FORRADALOMBAN ÉS SZABADSÁGHARCBA

Gál Dániel és Németh László tevékenysége 1848–49-ben

(48as Könyvtár, Line Design, Budapest, 2017. 198 o. ISBN 978-963-480-001-9)

2017 őszén jelent meg a nemrég indult *'48-as Könyvtár* sorozat újabb önálló kötete, amely az 1848–1849. évi szabadságharc két, jobbára elfeledett személyiségének, Gál Dániel és Németh László háromszéki kormánybiztos életét és tevékenységét mutatja be. A könyv szerzője Süli Attila, Erdély 1848–1849-es történetének ismert kutatója, aki már számos munkát jegyzett; a fenti témában is több cikkel és kiadvánnyal jelentkezett ezt megelőzően. Ezek összegzését adja most közre, jó néhány tárgykörben a hazai és erdélyi közgyűjteményekben alap kutatásokat is végezve, okmánytárral kibővített formában.

Ahogy a kötet előszavában Hermann Róbert, a korszak egyik kutatója megjegyzi, a kormánybiztosi intézmény az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc sajátos intézményei közé tartozott. Lényegében a forradalmi közigazgatás alkotása volt és eredetében, valamint súlyában is jelentősen különbözött mind a korábbi hazai, mind a külföldi előzményektől. A korabeli Magyarországon a kormánybiztosi intézmény a végrehajtó hatalom és a helyi közigazgatás közti kapcsolattartást szolgálta, és 1848 szeptemberétől szinte nem is volt olyan törvényhatóság, amelyben nem működött volna legalább egy megbízott személy. Számos típusuk volt: honvédtoborzási, népfelkelési, élelmezési, országgyűlési, eseti megbízású, teljhatalmú országos biztos, valamint törvényhatósági teljhatalmú biztos. Utóbbiak egyetlen törvényhatóság (megye) feletti teljes intézkedési joggal rendelkeztek. Fő feladatuk általában a helyi védelem megszervezése volt, de közigazgatási és politikai ügyekben is eljárhattak. A kinevezettek rendszerint fő- és alispánok voltak, de találunk közöttük képviselőket is; az utóbbiak közé tartozik lényegében a kötet két főszereplője is.

Ahogy a bevezetőben maga Süli Attila is leszögezi, Gál Dániel és Németh László pályafutása számos ponton mutat hasonlóságot. Mindketten a háromszéki Illyefalván születtek református vallású székely kismemesi családban, Nagyenyeden végezték jogi tanulmányaikat, egyaránt a marosvásárhelyi királyi táblánál helyezkedtek el, majd az ügyvédi vizsga után Déván praktizáltak. Mindketten hazatértek 1848 tavaszán Háromszékre, ahol a reformpárti erőket támogatva az utolsó erdélyi rendi diétára követnek választották őket, ahol az uniót támogatták. Ezt követően pályájuk szétvált, és Háromszék viszonylatában lényegében egymás munkáinak folytatói lettek 1848–1849 folyamán.

Hogy miképp, az már a két személyiség kormánybiztosi tevékenységét részletesen bemutató tanulmányból derül ki. A párhuzamos életrajzban Süli Attila előbb röviden